

УДК 159.923.2:316.6

DOI <https://doi.org/10.32689/maup.psych.2025.1.4>**Віра СИНЯКОВА**

доктор психологічних наук, професор кафедри психології, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: 0000-0002-9750-6942

Аліна ГРИСЕНКО

здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 053 Психологія, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ORCID: 0009-0009-9521-8259

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ВИМУШЕНИХ ЕМІГРАНТІВ

Вимушена еміграція є складним соціально-психологічним процесом, що суттєво впливає на ідентичність людини. Втрата звичного середовища, адаптація до нової культури та необхідність інтеграції в нове суспільство призводять до змін у соціальній ідентичності емігрантів. У статті розглянуто психологічні механізми, що визначають трансформацію соціальної ідентичності у вимушених мігрантів. Висвітлено ключові теоретичні підходи до проблеми соціальної ідентичності в умовах міграції, проаналізовано основні когнітивні, емоційні та поведінкові чинники, що впливають на зміну ідентичності.

Емпірично доведено, що стратегія адаптації суттєво впливає на динаміку соціальної ідентичності: інтеграція сприяє збереженню позитивного самоприйняття, тоді як сепарація та маргіналізація підвищують ризик психологічного дистресу. Проаналізовано кореляційні зв'язки між стратегіями адаптації та рівнем соціокультурної адаптації та виявлено, що інтеграція має найбільш позитивний ефект. В статті зазначено, що маргіналізація корелює з низьким рівнем адаптації та вищими показниками емоційної нестабільності та встановлено, що рівень соціальної підтримки та наявність міжособистісних зв'язків у новому середовищі можуть суттєво впливати на процес трансформації ідентичності. Практично перевірено, що трансформація соціальної ідентичності у вимушених емігрантів є складним та багатограним процесом, який включає когнітивну адаптацію, емоційне реагування, соціальну реідентифікацію та механізми подолання кризи ідентичності. Вперше виявлено специфічні психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності у вимушених емігрантів, що включають індивідуальні особливості особистості, рівень соціальної підтримки та особливості приймаючого середовища.

Ключові слова: соціальна ідентичність, вимушена еміграція, адаптація, акультурація, психологічні механізми, трансформація, соціальна підтримка.

Vira Syniakova, Alina Grysenko. PSYCHOLOGICAL MECHANISMS OF SOCIAL IDENTITY TRANSFORMATION IN FORCED MIGRANTS

Forced emigration is a complex social and psychological process that significantly affects a person's identity. The loss of the familiar environment, adaptation to a new culture and the need to integrate into a new society lead to changes in the social identity of emigrants. The article examines the psychological mechanisms that determine the transformation of social identity in forced migrants. The key theoretical approaches to the problem of social identity in the context of migration are highlighted, the main cognitive, emotional and behavioral factors that influence identity change are analyzed.

It is empirically proved that the adaptation strategy significantly affects the dynamics of social identity: integration contributes to the preservation of positive self-perception, while separation and marginalization increase the risk of psychological distress. The correlations between adaptation strategies and the level of socio-cultural adaptation are analyzed and it is found that integration has the most positive effect. The article notes that marginalization correlates with a low level of adaptation and higher rates of emotional instability and establishes that the level of social support and the presence of interpersonal relationships in the new environment can significantly affect the process of identity transformation. It has been practically verified that the transformation of social identity in forced emigrants is a complex and multifaceted process that includes cognitive adaptation, emotional response, social re-identification and mechanisms for overcoming the identity crisis. For the first time, specific psychological mechanisms of social identity transformation in forced emigrants have been identified, including individual personality traits, the level of social support and the characteristics of the host environment.

Key words: social identity, forced emigration, adaptation, acculturation, psychological mechanisms, transformation, social support.

Питання зміни соціальної ідентичності людини в умовах вимушеної міграції є однією з ключових проблем сучасної психології, соціології та міждисциплінарних досліджень міграційних процесів. Масштабне переміщення населення внаслідок військових конфліктів, економічних криз, політичного гноблення чи стихійних лих призводить не лише

до зміни фізичного середовища людини, а й до її особистих рамок, зокрема соціальної ідентичності.

Соціальна ідентичність людини формується на основі належності до певних соціальних груп, спільнот, національного чи культурного середовища. Вимушена еміграція порушує попередні соціальні контакти,

і людині доводиться адаптуватися до нового середовища, чому часто передуює криза ідентичності, психічний неспокій і потреба переоцінити своє місце в суспільстві.

Важливість теми випливає зі зростання кількості вимушених мігрантів у всьому світі та необхідності створення психологічних і соціальних механізмів, що забезпечують їх успішну адаптацію та інтеграцію в нові соціокультурні обставини. Крім того, можна вивчити процес зміни соціальної ідентичності, що дасть нам більш точну інформацію про психологічні процеси всередині вимушеного переміщення. З іншого боку, це також має практичну користь, оскільки через нього можна сформулювати психологічні стратегії допомоги мігрантам, розробити схеми соціальної інтеграції та змінити політику приймаючої країни щодо інтеграції мігрантів.

Ця проблема стала особливо актуальною для України, оскільки з 2022 року, коли почалася війна, більшість населення була змушена залишити батьківщину та адаптуватися до нових соціокультурних умов Європи. Українська еміграція до інших країн, як-от Польща, супроводжується надзвичайно реальними проблемами відновлення особистої та соціальної ідентичності, пошуку нових шляхів самовизначення, інтеграції в нове суспільство та збереження зв'язку з самотутньою культурою.

Сучасні дослідження зосереджені на механізмах психологічної адаптації, наприклад, на когнітивних, емоційних і поведінкових аспектах зміни ідентичності. У той же час, існують проблеми, які чекають свого вирішення, пов'язані з глибинними механізмами цього процесу, їх індивідуальною варіабельністю індивідуальними властивостями людини, ступенем соціальної підтримки та властивостями середовища проживання.

Психологічні характеристики становлення ідентичності особистості вивчають І. Дружиніна, М. Дубінка, М. Жилін, Л. Журавльова, К. Журба, Б. Іваненко, О. Ічанська, М. Козловець, О. Краєва, М. Марусинець, М. Наумова, О. Радзімовська, О. Шмиглюк та ін. Соціальну ідентичність особистості досліджують В. Борисенко, К. Безверха, А. Коваленко, О. Кухарук, І. Старовойтова та ін. Проблеми біженців за кордоном аналізують О. Блинова, С. Волошин, Д. Луканов, М. Слюсаревський, В. Чуєнко, Я. Юрків, та ін. Проте питання соціальної ідентичності біженців за кордоном залишається малодослідженим.

Що являється підставою для подальших розслідувань у цій сфері. Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених трансформації соціальної ідентичності вимушених

емігрантів, підтверджує значний науковий інтерес до цієї проблематики.

Метою статті є дослідження психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності у вимушених емігрантів з України, які проживають у Польщі. Особливий акцент робиться на виявленні основних чинників, що впливають на цей процес, а також на аналізі адаптаційних стратегій, які використовуються емігрантами для збереження або переосмислення власної соціальної ідентичності в нових умовах.

Методологія дослідження. Для дослідження психологічних механізмів трансформації соціальної ідентичності у вимушених емігрантів застосовано комплексний підхід, що включає наступні методи: анкетування вимушених емігрантів для оцінки рівня зміни соціальної ідентичності, психодіагностичні методики, глибинні інтерв'ю з емігрантами для аналізу особистісних переживань та стратегій адаптації, співставлення змін соціальної ідентичності у різних групах емігрантів залежно від факторів, таких як країна проживання, рівень соціальної підтримки та особистісні характеристики.

Для отримання цілісного уявлення про психологічні механізми трансформації соціальної ідентичності вимушених мігрантів доцільно розглянути найбільш поширені теоретичні підходи до вивчення соціальної ідентичності серед мігрантів.

Соціальна ідентичність – це багатогранне поняття, яке відображає інтеграцію індивіда в певну соціальну групу та визначає його членство і самовизначення. Згідно з ідеєю Анрі Тойфеля, соціальна ідентичність формується в процесі належності до певної групи, соціального порівняння та емоційної ідентифікації. У міграції цей процес є адаптивним і може включати переоцінку або модифікацію власної ідентичності [4].

У своїй теорії самокатегоризації Джон Тернер підкреслював, що в ситуаціях зміни соціального середовища індивіди здатні адаптивно змінювати рівень своєї ідентифікації, обираючи найбільш важливу для них соціальну категорію. Це особливо стає в нагоді вимушеним мігрантам, які стикаються з тиском інтеграції в нове суспільство [5].

Варто також розглянути підхід Джеймса Марша до стану ідентичності. На його думку, людина може перебувати в дифузному, передчасному, мораторійному або досягнутому стані ідентичності. Для вимушених мігрантів характерна кризова переоцінка цінностей, соціальних зв'язків і самовизначення в новому контексті [6].

Процес зміни соціальної ідентичності серед вимушених мігрантів пов'язаний з кількома когнітивними, емоційними та поведінковими змінними. Науковими дослідженнями встановлено, що тактика адаптації має сильний вплив на Я-концепцію мігрантів. Так, інтеграція підтримує позитивну самооцінку, тоді як відокремлення та ізоляція призводять до психопатології.

Зокрема, Джон Беррі запропонував стратегії адаптації, які включають інтеграцію, асиміляцію, відокремлення та відчуження. Дослідження підтверджують, що інтеграція є оптимальною відповіддю на психологічне благополуччя мігрантів, завдяки чому вони залишаються прив'язаними до рідної культури, але вчаться адаптуватися до нового світу [7].

Для вивчення психологічних процесів трансформації соціальної ідентичності у вимушених емігрантів було проведено емпіричне дослідження на прикладі українців, які проживають у Польщі. Основними питаннями були адаптаційні стратегії, соціальна ідентичність та її трансформація в процесі міграції.

Збір даних було організовано за допомогою онлайн-опитування, яке проводилося за допомогою Google Forms. Вибірка складалася з 67 осіб, 80,6% з яких були жінками, що відображає загальні демографічні тенденції вимушеної еміграції з України, наприклад, обмеження на виїзд чоловіків призовного віку. Вибірка була побудована за принципом доступності, що дозволило включити представників різних вікових груп (25–50 років) та отримати дані про їхній соціальний та професійний досвід у Польщі.

Тривалість перебування респондентів за межами Польщі була різною: 60% перебували в Польщі понад два роки, 30% – від одного до двох років, а 10% – менше року. Це дозволяє розглянути особливості адаптації на різних етапах вимушеної міграції.

Значну увагу приділено дослідженню соціального контексту трансформації ідентичності. Більшість респондентів (75%) виїхали з окремими членами сім'ї, 18% виїхали з усією сім'єю, а 7% виїхали самотійно. Така різниця дозволяє проаналізувати роль соціальної підтримки в адаптації: часткова сімейна міграція зберігає контакти з Україною, тоді як самотійні мігранти контактують з новим світом більш інтенсивно.

Аналіз освіти показав, що 72% респондентів мають вищу освіту, переважно в галузі економіки, педагогіки, інформаційних технологій та інженерії. На професійну реалізацію також сильно вплинула вимушена еміграція.

Щонайбільше 15–20% респондентів мали можливість працювати за фахом, переважно на дистанційній роботі в українських або міжнародних компаніях. Водночас 70–75% були змушені погодитися на роботу, нижчу за їхній рівень, або тимчасово безробітні.

Інтеграція респондентів у суспільство також варіюється залежно від мовних навичок. Близько 60% володіють польською мовою на початковому рівні (A1–A2), 30% – на середньому рівні (B1–B2), і лише 5% досягли високого рівня володіння мовою (C1). Це безпосередньо корелює з професійною адаптацією та розширенням соціальних контактів.

Такі дані демонструють багатовимірність змін соціальної ідентичності вимушених мігрантів, зумовлених не лише внутрішніми психологічними механізмами, а й соціальними, економічними та культурними обставинами середовища країни перебування.

Для дослідження соціальної ідентичності було використано методику «Хто я?» (М. Кун, Т. Макпартленд), яка виявила відмінності в Я-концепції респондентів до і після еміграції. Методика «Аккультураційні установки» (Дж. Беррі) дозволила виокремити домінуючі адаптаційні стратегії: інтеграція, відокремлення, асиміляція або маргіналізація.

Крім того, використовувалася шкала психологічної адаптації (BPAS) для оцінки емоційного самопочуття та шкала соціокультурної адаптації (BSAS), яка вказувала на здатність взаємодіяти з новим середовищем.

Дослідження проводилося в кілька етапів. На першому – збір даних, вивчення соціально-демографічних особливостей та обробка відповідей. Другим етапом була обробка даних із застосуванням статистичних інструментів, наприклад, коефіцієнта Пірсона для виявлення кореляцій між змінними. Заключний етап включав презентацію результатів та визначення основних тенденцій зміни соціальної ідентичності емігрантів.

Дослідження проводилося з дотриманням стандартів етики психологічних досліджень. Всі учасники дали згоду на участь у ньому, а їхні дані були захищені. Опитування проводилося анонімно, а результати інтерпретувалися в узагальненому вигляді. Результати методики «Хто Я?» свідчать про зміну форм соціальної ідентифікації після еміграції. Як видно з таблиці 1, найбільш виразним є зростання комунікативної ідентичності (+20%) та діяльнісної ідентичності (+15%). Водночас сімейна та професійна ідентичності падають (-10% та -12% відповідно).

Таблиця 1

Результати опитувальника «Хто Я?»

Компоненти ідентичності	Доєміграційний період (середнє значення)	Післяєміграційний період (середнє значення)	Зміна (%)
Соціальна	3.60	3.80	5.5
Комунікативна	1.20	1.40	19.23
Діяльнісна	1.40	1.60	15.13
Професійна	1.30	1.10	-12.2
Сімейна	3.80	3.40	-10.4
Локальна	1.50	1.20	-20
Перспективна	2.20	1.50	-31

Це підтверджується також графічним представленням на рисунку 1, де видно суттєві зміни у структурі соціальної ідентичності після еміграції.

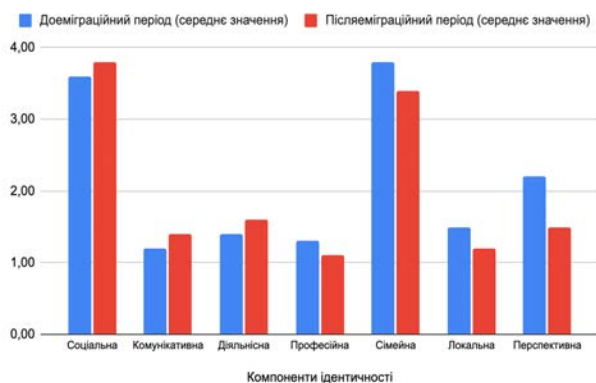

Рис. 1. Компоненти ідентичності в доєміграційний і післяєміграційний періоди

Згідно з результатами «Акультураційних установок» Дж. Беррі, які подано в таблиці 2, 65% респондентів обрали інтеграцію як основну стратегію адаптації, 25% дотримуються сепарації, 5% демонструють асиміляцію, а ще 5% – маргіналізацію. Це свідчить про те, що більшість емігрантів прагнуть адаптуватися до нового середовища, зберігаючи при цьому власну культурну ідентичність. Найменш адаптивними виявилися стратегії маргіналізації та сепарації, які ускладнюють інтеграцію та сприяють відчуженню від приймаючого суспільства.

Таблиця 2

Результати опитувальника стратегій акультурації респондентів

Стратегії	Мінімум	Максимум	Середнє значення	Стандартне відхилення
Сепарація	0,5	3,25	1,85	0,7421
Маргіналізація	0,25	2,5	1,2	0,5301
Інтеграція	1	4,5	3,42	0,86
Асиміляція	0,75	3	1,58	0,482

Кореляційний аналіз, результати якого наведено в таблиці 3, підтвердив, що інтеграція позитивно корелює з рівнем психологічної адаптації ($r = 0.72$, $p < 0.01$) та соціокультурної адаптації ($r = 0.68$, $p < 0.01$).

Таблиця 3

Кореляція між акультураційними стратегіями та адаптаційними процесами

Стратегії акультурації	BPAS (психологічна адаптація)	BSAS (соціокультурна адаптація)
Інтеграція	0.72 ($p < 0.01$)	0.68 ($p < 0.01$)
Сепарація	-0.45 ($p < 0.05$)	-0.50 ($p < 0.01$)
Асиміляція	0.38 ($p < 0.05$)	0.55 ($p < 0.01$)
Маргіналізація	-0.60 ($p < 0.01$)	-0.72 ($p < 0.01$)

Водночас сепарація та маргіналізація негативно корелюють із показниками адаптації ($r = -0.45$ та $r = -0.60$ відповідно). Це вказує на те, що інтеграція сприяє збереженню стабільного емоційного стану, тоді як сепарація та маргіналізація можуть посилювати психологічний дистрес.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному аналізі механізмів трансформації соціальної ідентичності в контексті еміграції та розробці психологічних підходів до супроводу цього процесу. Вперше систематизовано психологічні механізми впливу трансформації соціальної ідентичності на формування еміграційних намірів; розширено уявлення про структурні компоненти соціальної ідентичності в умовах міграційних процесів; удосконалено методичний інструментарій дослідження трансформації соціальної ідентичності потенційних емігрантів.

Висновки. Результати показали, що більшість респондентів (65%) обирають інтеграційну стратегію акультурації, яка передбачає збереження української культурної ідентичності поряд із активним освоєнням польських соціальних норм, що корелює з вищими показниками психологічної ($r = 0.72$) та соціокультурної адаптації ($r = 0.68$). Водночас

25% респондентів демонструють сепаративну стратегію, що пов'язана з нижчим рівнем адаптації ($r = -0.45$ для BPAS), а 5% виявляють маргіналізацію, яка є найбільш дезадаптивною ($r = -0.72$ для BSAS). Аналіз самоописів за методикою «Хто Я?» засвідчив зміщення пріоритетів від сімейної та професійної ідентичності до комунікативної та діяльнісної, що відображає адаптаційні зусилля в новому середовищі, тоді як кореляційний аналіз підтвердив позитивний вплив цих компонентів на адаптацію ($r = 0.56$ та $r = 0.51$ відповідно). Негативний зв'язок із перспективною ідентичністю ($r = -0.42$) вказує на труднощі з плануванням майбутнього, що є викликом для багатьох емігрантів. Практичні результати дослідження втілені у розробленій програмі психологічного супроводу, яка охоплює 14 тижнів і три етапи – стабілізацію, інтеграцію та консолідацію – спрямовані на підтримку емігрантів у процесі трансформації ідентичності. Програма використовує різноманітні інструменти, такі як рефлексивні бесіди, тренінги міжкультурної комунікації, арт-терапію та вправи на цілепокладання, що сприяють емоційній стабільності, розвитку соціальних навичок і формуванню гармонійної ідентичності. Її ефективність полягає

в тому, що вона допомагає учасникам уникати деструктивних сценаріїв трансформації, таких як ізоляція чи втрата культурних орієнтирів, і сприяє інтеграції без втрати зв'язку з рідною культурою. Рекомендації щодо практичного використання результатів включають впровадження програми в діяльність психологічних служб, громадських організацій і центрів підтримки мігрантів у Польщі та інших країнах, де проживають українські емігранти. Програма може бути адаптована для різних груп мігрантів, враховуючи їхні культурні особливості та тривалість перебування за кордоном, а її методики, такі як «Акультураційні установки» Беррі чи шкали BPAS і BSAS, можуть застосовуватися для моніторингу адаптації. Отримані дані також можуть бути корисними для розробки державних політик інтеграції, спрямованих на підтримку комунікативної та діяльнісної ідентичності емігрантів, що сприятиме їхній соціальній включеності та економічній активності.

Таким чином, дослідження не лише розширює наукове розуміння трансформації соціальної ідентичності, але й пропонує практичні рішення для підвищення якості життя емігрантів у нових умовах.

Література:

1. Ажнюк Б. М. Мовна політика: національна ідентичність і європейські цінності: *Вісник Національної академії наук*. 2021. № 6. С. 89–93. URL: <https://doi.org/10.15407/visn2021.06.089> (дата звернення: 02.03.2025).
2. Блинова О. Є. Трудова міграція населення України: соціально-психологічні механізми: дис. на зд. ст. докт. наук. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. 2011, 503 с.
3. Блинова О. Є. Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2016. № 3(1). С. 111–117.
4. Воропаєва Т. Трансформація національної ідентичності громадян України у 1991–2021 роках: *Європейська наука*. 2019. С. 78–90. URL: <https://doi.org/10.30890/2709-2313.2022-11-02-002>
5. Доброєр Н. В. Соціокультурний портрет українського біженця в Польщі. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. Випуск 45. 2023, 74–79 с.
6. Дослідження відмінностей між україномовними та російськомовними біженцями у Польщі / texty.org.ua. 2024. URL: <https://texty.org.ua/fragments/112168/doslidzhennya-pokazalo-rizki-vidminnosti-mizh-ukrayinomovnymi-ta-rosijskomovnymi-bizhencyamy-u-polshi/>
7. Tajfel H., Turner J. C. The social identity theory of inter-group behavior. *Psychology of Intergroup Relations*. 1986. P. 67–196.
8. Turner J. C. A self-categorization theory. *Rediscovering the Social Group: A Self-Categorization Theory*. 1987. P. 98–100.
9. Marcia J. E. Development and validation of ego-identity status: *Journal of Personality and Social Psychology*. 1966. Vol. 3. P. 78–89
10. Berry J. W. Immigration, acculturation, and adaptation: *Applied Psychology: An International Review*. 1997. Vol. 46. P. 5–34.